

H.A.R. GIBB VE ONUN ARAP DİLİ VE KUR'AN BAĞLAMINDA İSLÂM ALGISI

Yusuf SELLER*

Öz

Bu çalışma, çağdaş İngiliz oryantalistlerden Arap dilinde ve İslâm konusunda kapsamlı araştırmaları ile tanınan Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb'in kısaca hayatı ve eserlerini, Arap dili ve Kur'an hakkındaki yaklaşımlarını esas alarak onun İslâm algısını ortaya koymaktadır. Esasında onun İslâm'a ilişkin düşünceleri söz konusu olduğunda, bir bilim adamı olarak objektifliğine gölge düşürmek istemediği satır aralarında göze çarpmaktadır. Ancak onun, Arap dilini çıkış noktası olarak Kur'an'ı ve Kur'an'dan hareketle de İslâm'ı değerlendirmesi subjektifliğini gün ışığına çıkarmaktadır. H.A.R. Gibb'in Arap dili hakkındaki en genel yargılarından biri Arap dilinin müzik, resim, tiyatro vs. gibi bir sanat olduğudur. Hz. Peygamber ise vazettiği söylemleri bu sanata dayandırmıştır. H.A.R. Gibb'in Kur'an hakkındaki yargılarının temelini ise onun bir vahiy olmasından ziyade, Arapça sanatını tüm incelikleriyle icrâ eden Hz. Peygamber'in söylemleri olduğudur. Dolayısıyla Kur'an'ın bu türden bir söylem olması Arapların toplumsal eğilimleriyle ve zihinsel yapılarıyla bire bir örtüşmektedir. Bu örtüşme ise onlara soyut olan şeyleri müşahhas hale getirmiş, İslâm müessesesini daima canlı tutmalarına ve onun bir din olarak varlığını sürdürmesine vasıta olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hamilton, Alexander, Gibb, Arap dili, Kur'an, İslâm.

H.A.R. GIBB AND HIS PERCEPTION OF ISLAM CONTEXT OF ARABIC LANGUAGE AND QUR'AN

Abstract

This study presents the Islamic perception of Sir Alexander Roskeen Gibb, a famous contemporary Orientalist known for extensive researches on Arabic Language and Kor'an, based on his life, studies, ideas and approaches towards Islam. Basically, when it comes to the arguments related with Islam in any way, he never meant to cast a cloud over his objectivity as a scholar. Hardly did he sustain his unbiasedness because of accounting for Kor'an through Arabic Language and for Islam through Kor'an, though. To him, this language is of an artistic branch such as music, painting, theatre etc. and the Prophet of Islam established his teachings on it. Kor'an arose by virtue of Prophet's ingenious use of the language but not of the revelation from Creator." So, Kor'an tallies with social and mental tendencies of Arabs. This harmony gives rise to their concretion of the abstract, sustenance of Islam as societal phenomenon.

Keywords: Hamilton, Alexander, Gibb, Arabic Language, Qur'an, Islam.

Makalenin Dergiye Ulaştığı Tarih: 18.12.2017. Yayın Kurulu ve Hakem Değerlendirmesinden Geçen Makalelerin Yayına Kabul Edildiği Tarih: 25.04.2018.

* Arş. Gör, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi. e-mail: yusuf.seller@istanbul.edu.tr.

H.A.R Gibb'in Hayatı ve Eserlerine Kısa Bir Bakış

Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb babasının Mısır'da bir İngiliz şirketinde görev yaptığı dönemde, 2 Ocak 1895 yılında İskenderiye'de doğdu. H.A.R Gibb İskoçya'da eğitim görmesinin ardından 1912 yılında Edinburg Üniversitesinde yükseköğrenimine başladı. Sâmi dillerinden Arapça, İbrâncâ, Ârâmcada uzmanlaştı. 1914 ve 1918'de I. Dünya Savaşı'nda Fransa ve İtalya cephelelerinde savaştı. Savaşın ardından, 1921 yılında Londra Üniversitesine Arapça bölümüne öğretim üyesi olarak atandı. 1922 yılında öğrenciliğine devam ederek yüksek lisans ve doktora eğitimini Londra Üniversitesinde tamamladı. Burada Sir Thomas Arnold'un yanında Arapça okutmaya başladı. 1926-1929 yılları arasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde dolaşarak çağdaş Arap edebiyatı ile ilgili incelemelerde bulundu. 1929 yılında Londra Üniversitesine doçent olarak atandı. 1930'da Thomas Arnold'un ölümü üzerine Arapça kürsüsünün başına getirildi. Yine Thomas Arnold'un yerine 1954 yılında *Encyclopaedia of Islam*'ın yayın kurulu üyeliğine geçti. Böylelikle *Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci baskısının ilk danışman üyelerinden biri oldu. H.A.R. Gibb yaklaşık on üç yıl bu görevi yürütmesinin ardından 1967 yılında bu görevinden ayrıldı. Öte yandan, 1937 yılında Oxford Üniversitesinde Arapça profesörlüğüne getirildi ve bu görevi 1955 yılına kadar sürdürdü. 1955 yılında Harvard Üniversitesi onu Arapça profesörü James Richard Jewett'in yerine çağırdı. Aynı üniversitede 1957 yılında Ortadoğu Araştırmaları Merkezinde (Center for Middle Eastern Studies) müdürlük yaptı. Ancak bu görevini emekliye ayrılmasından sonra da vefatına kadar sürdürdü. 1964 yılında ise emekliye ayrıldı. 1964 yılında yakalandığı felçten kurtuldu fakat hastalık etkisini göstermeye devam etti. 22 Ekim 1971 yılında ise Gibb yaşama veda etti.¹

H.A.R. Gibb yaşamı boyunca birçok ilmi kuruluşta faal olarak yer aldı. İlmî aktivitelerdeki bu faal tavrı ona birçok ünvanı beraberinde getirdi. İngiltere kraliçesi onu "Sir" ünvanıyla taltif ederken Edinburg ve Cezayir Üniversiteleri de ona şeref doktorası verdi. H.A.R. Gibb'in emekliye ayrılışının ertesini yılı, öğrencileri ve meslektaşları onun hatırasına *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb* adlı kitabı yayımladılar.² Gibb'in eserleri genel itibarıyla üç kısımda mülâhaza edilebilir: Arap Edebiyatı ile ilgili eserleri,

1 George Makdisi, "Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb", *Biographical Notice*, Harvard University Press, Leiden, 1965, s.15; Abdurrahman Bedevî, *Mevsûatu'l-Musteşrikîn*, Beyrut, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1993, s. 174; Necib el 'Akiki, *el-Musteşrikûn*, Kahire, Dâru'l-meârif bi Mısır, 1964, c. II, s. 551; Jacob M. Landou, "Gibb, Sir Hamilton Alexander", *DİA*, c. XIV, s. 66.

2 Jacob M. Landou, "Gibb, Sir Hamilton Alexander", s. 66.

İslâm Tarihi ile ilgili eserleri ve İslâm siyâset düşüncesiyle ilgili eserleri.³ Bu üç kısımda mülâhaza edilebilecek eserlerinden 1965 tarihine kadar olan yayımlananların tamamını George Makdisi *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb* adlı eserin ilgili kısmında toplamıştır.⁴

Abdurrahman Bedevî, Gibb'in ilmî faaliyetleri söz konusu olduğunda eleştirel bir tavır sergilemektedir. Bedevî'ye göre Gibb, ilmî şöhreti ilmî kıymetinden çok daha ileriye gitmiş bir oryantalisttir. Bedevî, onun ilmî açıdan almış olduğu ünvanları hak etmediği kanaatindedir. Bir başka ifadeyle Bedevî, Gibb'in eserlerinin kemmiyeti ile keyfiyetinin ters orantılı olduğunu açıkça belirtmektedir.⁵ Ancak Gibb'in yayın hayatına başladığı 1923 yılından, vefat ettiği 1971 yılına kadar geçen yaklaşık elli yıllık sürede 200'ün üzerinde kitap, makale, ansiklopedi maddesi, tenkitli neşir, 250'ye yakın kitap kritiği, on kadar nekroloji yazısı kaleme alması⁶ yadsınması mümkün görünmeyen bir başarıdır.

H.A.R. Gibb'in Arap Dili ve Kur'an Bağlamında İslâm Algısı

H.A.R. Gibb'in hayatını ele alırken onun Arap dili ve edebiyatı konusunda profesörlük düzeyine ulaştığını belirtmiştik. Bir Arap dili uzmanı olan Gibb'in, *Arabic Literature An Introduction* adlı eseri⁷, Arap dili ve edebiyatına ilişkin büyük bir önemi haizdir. Öncelikle Gibb'in Arap diline yaklaşımını daha iyi görebilmek gayesine matuf olarak onun Arap dili ve edebiyatına dair mezkûr eserinin muhtevasına kısaca değinmekte fayda olacağı kanaatindeyiz. Çünkü bu eser onun Arap diline olan yaklaşımını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Gibb, *Arabic Literature* adlı eserinde evvelâ Arap dili hakkında kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. Gibb, Arap dilinin Sami dil ailesine mensup olduğunu belirtip, bu dil ailesine mensup diller arasındaki benzerliklere dikkat çekmektedir. Ancak, Sami dil ailesinden olan dillerdeki benzerliklerin ötesinde bu aileye mensup diller içerisinde birtakım ayırıcı özelliklerin bulunduğunu da ifadelerine eklemektedir.⁸ Sami dil ailesi içinde küçük lehçe farklılıkları hariç tutulduğunda, Gibb'in Sâmi dil ailesini gruplandırması kabaca şu şekildedir:

“Babililerin ve Süryânilerin - ki bunlar genelde Akadlar olarak da bilinir- dilleri,

Mezopotamya ve Suriyelilerin eski dili (Gibb, bunun altında iki gruptan söz eder:

3 Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atu'l-Mustesrikîn*, s. 174.

4 Gibb'in üç kısımda mülâhaza edilebilecek eserlerinin listesi için bkz. George Makdisi, “Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb”, s. 2-20.

5 Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atu'l-mustesrikîn*, s. 174.

6 Jacob M. Landou, “ Gibb, Sir Hamilton Alexander”, s. 66.

7 Bu eser “*Arap Edebiyatı*” adıyla 2017 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Gibb, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, Ankara, Doğubatı yay., 2017.

8 H.A.R. Gibb, *Arabic Literature An Introduction*, London, Oxford Universty Press, Second Edition, 1963, s. 6.

(1) Kenanlıların Fenike dili ve İbranca, (2)Asya'nın birçok ülkesinde Hristiyanlık öncesi dönemde Kuzeybatı Mezopotomya'da Süryânice ile birlikte kullanılan Aramice. Son olarak da Güney veya Güneybatı Sâmi dili olarak zikrettiği Arap dili."⁹

Gibb'in bu gruplandırması Arap dilinin mensup olduğu dil ailesi içerisindeki yerini belirlemesi açısından önemlidir. Bu yeri net bir biçimde belirlemek, sonraki aşamada Arap dilinin sanatsal açıdan sahip olduğu özellikleri daha kolay bir biçimde anlamaya yardımcı olacaktır.

Gibb bu durum tespitinin ardından semitik dillerdeki kelime yapıları hakkında bilgi vermektedir. Semitik dillerde ünsüz harflerden oluşan bir yapının varlığına dikkat çeken Gibb, bu durumun semitik dillerin büyük çoğunluğuna özgü olmasına vurgu yapmaktadır. Bunun ardından o, Arap dilinde kelimenin genel olarak üç sessiz harften oluştuğunu belirtmektedir. Gibb, bu oluşum içerisinde türeyen kelimelerin çok sayıda kombinasyonu olduğuna ve bu kombinasyonların kök mana ile irtibatına dikkat çekmektedir. Örneğin o, sarf ilmine ilişkin birtakım genel bilgilerden söz ederken ل ت ق fiilini ele almaktadır. Gibb, öldürme anlamını zihne ileten ل ت ق fiilinde her harfin müstakil olarak manaya katkıda bulunduğunu ve kökten türetmeyle ortaya çıkan yeni kelimelerdeki seslerin şiir ve nesirde lirik bir oluşumu kolaylaştırdığını belirtmektedir. Yine o, Arap dilindeki bu ifade gücüne kıyasla, Avrupa dillerinde yapılarından dolayı böyle bir lirikselleşimin mevcudiyetinin azlığına vurgu yapmaktadır. Gibb Arap dilindeki ifade potansiyeline dikkat çekerken Arap dilini semitik diller arasındaki zenginliği, esnekliği ve estetiği bakımından ayrı bir yere de oturtur.¹⁰ Bu bağlamda, Arapçanın estetik değeri Gibb'in ifadelerine şu şekilde yansır:

"...Estetik hissiyatın kendini açığa vurduğu her türlü eser sanattır. Herhangi bir halkın, şu veya bu alanda (bu müzik, dans, seramik veya görsel sanat alanlarından herhangi biri olabilir) kendini sanatsal olarak ifade etmekten bütünüyle âciz olduğu iddiası şüphe götürür. Araplarda estetik hissiyatın, tek olmasa da temel dışavurum aracı, diğer tüm araçlar arasında en ayartıcı ve kesinlikle durağan olmayan ve hatta en tehlikeli olanı kelimeler ve lisandır..."¹¹

Arapçaya estetiği perspektifinden bu şekilde yaklaşan Gibb, Arapçanın sanatsal gücünü ve gelişim seyrini etkileyen birtakım unsurlardan söz eder. Buna göre, semitik diller, zaman içerisinde konuşulan kabile lehçelerine bağlı olarak önemli bir evrilme yaşamıştır. Özellikle de Arap dili bu evrilmeden nasibini almıştır. Arap dili yüzyıllar sonra semitik diller arasında bir dogma haline gelmiştir. Bu dogma Hz. Peygamber'den sonra gelen şairlerin de benimsediği Kureyş lehçesinin Arap dili olarak lanse edilmesine neden olmuş-

9 Gibb, *Arabic Literature An Introduction*, s. 6-7.

10 Gibb, *Arabic Literature An Introduction*, s. 10.

11 Gibb, *Modern Trends in Islam*, Chicago, The University of Chicago Press, 1947, s. 5.

tur. Kureyş lehçesi Hz. Peygamberin kabilesine has olan bir lehçe iken, açık bir biçimde dinî bir saygının ürünü olarak bütün bir Arap yarımadasının dili olmaya başlamıştır. Ancak Gibb'e göre şairlerin hepten bu lehçeyi benimsediği de söylenemez. Çünkü şairler kendi kabilelerinin lehçeleriyle Arap dilinin zenginliğine güç katmışlardır. Böylelikle de Arap dilindeki kullanımların düzenlenmesine yardımcı olmuşlardır. Bu sayede standart bir kullanım ortaya çıkmış ve bu standart kullanımın adı *al-'Arabiya*, Gibb'in ifadesiyle de "Yüksek Arapça" (High Arabic) olmuştur.¹² Gibb'in bu düşünceleriyle Tâhâ Hüseyin'in (ö. 1973) de bu konudaki görüşleri paralellik taşımaktadır.¹³ Bununla birlikte benzer bir yaklaşıma Husâmuddîn Kerîm Zekî'nin *el-'Arabiyye Tatavvur ve Târih* adlı eserinde de rastlanmaktadır. Bu düşüncelere göre, Araplar İslâm'dan sonra Kureyş lehçesinde ittifak etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf ve şiir vasıtasıyla bugüne ulaşan Kureyş lehçesi standart bir dil halini almış ve yalnızca Kureyş'in ya da Mekke'nin değil bütün bir Arap yarımadasının dili olarak kabul edilmiştir.¹⁴

Gibb, *al-'Arabiya*'nın ortaya çıkmasıyla dilin gitgide standartlaşmaya başladığını belirtmektedir. Ona göre, Arapçanın bu standartlaşma ile birlikte altın çağının başlaması kaçınılmaz olmuştur. Az önce de değinildiği gibi, şairlerin Arapçanın zenginliğine güç katmaları, Arapçayı dar kabile sınırlarının dışına çıkarmış, Arabı Arap olmayandan keskin çizgilerle ayırarak bir milliyetçilik bilinci oluşturmuştur. Gibb'e göre bu milliyetçilik bilinci İslâm'la birlikte büyük bir yayılma hareketine dönüşmüş, bu sayede, daha büyük örgütlenme kuvvetleri ile şehirler, kabile toplumunda bulunmayan birleştirici gücü sağlamıştır.¹⁵ Gibb'in düşüncesinden anlaşıldığına göre, standart Arapça ile Araplar arasında bir bilinç oluşmuş ve bu bilinç İslâm dininin ivmesiyle büyük bir medeniyet oluşmasına neden olmuştur. O halde, Gibb'e göre, Yüksek Arapçanın Arap milli bilincinin oluşmasındaki en büyük faktörlerden biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gibb'in İslâm algısının temelinde görünen şey ise Arapçanın şairler tarafından bir standarta kavuşturularak Arap milliyetçiliğine kapı araladığı fikridir. Ne tuhaftır ki Gibb, bu düşüncesinin somut bir delili olmadığını da açıkça ifade etmektedir. Buna göre şairlerin bilinçli bir şekilde bizzat Arap milliyetçiliği için propaganda yaptığına ilişkin bir delil olmasa da yeni milli bilincin uyanması için gereken kıvılcımın İslâm olduğunu beyan etmektedir. Gibb'in vurgu yapmaya çalıştığı bu süreç Arapçanın kahramanlık evresidir. Bu evrede Gibb'e göre, Arapça

12 Gibb, *Arabic Literature*, s. 10.

13 Tâhâ Hüseyin, *fî's-Şi'rî'l-Câhilî*, Takdîm: Abdulmun'im Tuleyme, Kâhire, y.y., 2007. s. 98. Mustafa Sâdık er-Râfi'nin (ö. 1937) Kureyş lehçesine ilişkin düşüncelerinden dolayı Tâhâ Hüseyin'i eleştirisi için bkz. Mustafa Sâdık er-Râfi, *Tahte Râyeti'l-Kur'ân: el-Ma'reke beyne'l-Kadîm ve'l-Cedîd*, Beyrut, Mektebetu'l-'Asriyye, 2002, s. 115.

14 Kerîm Zekî Husâmuddîn, *el-'Arabiyye Tatavvur ve Târih*, Mısır, y.y., 1422/2001, s. 27vd.

15 Gibb, *Arabic Literature*, s. 11.

Arap toplumunda milli bilincin uyanması için bir kıvılcıma ihtiyaç duymaktaydı ve bu kıvılcım da İslâm'dı. İslâm'la birlikte Arapça bir yayılma hareketinde kendi ifadesini bulmuştur.¹⁶

Arapçanın kahramanlık çağının ardından yayılma çağından söz eden Gibb, Necid yerleşimlerinin Arapça edebiyat üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığını asıl etkinin Kureys'te, yani şehrin tüccar aristokrasi kabilelerinden birinin üyesi olan Hz. Peygamber'in öğretilerinde olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, Hz. Peygamber sonraki gelenek tarafından öylesine kamufle edilmişti ki bu nedenle, Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi yaşantısı hakkında neredeyse hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁷ Hz. Peygamber, Gibb'e göre yaşamının ortalarındaki tefekkür hayatı neticesinde Allah'ın varlığına ve birliğine ve O'nun koyduğu kanunlara karşı gelenlerin cehennem ateşine atılacağına, yaklaşan hesap gününe duyduğu kalpten imana insanları davet etmesi gerektiğine inanmıştır.¹⁸ Gibb'in bu düşüncesi Hz. Peygamber'in davetiyle ilgili birtakım öğeleri içermekte olup vahyi Hz. Peygamber'in imana davet etmesi gerektiğini hissetmesi olarak değerlendirmesi genel oryantalist algının¹⁹ tezahürü gibi hissedilmektedir. Gibb'in bu ifadelerinde az da olsa hissedilen husus, Kur'an'ın tedvini ve kendisiyle ilgili yaptığı tespitlerde daha ciddi bir biçimde fark edilmektedir. Buna göre, Müslümanlar nezdinde Kur'an Allah kelâmı olup Cebrail aracılığıyla kelimesi kelimesine peygamberi Muhammed'e vahyedilmiştir. Müslümanlar için daha önceki veya sonraki biçimler, söyleyiş şekilleri ya da öğretileri üzerine bir sorgulama yapmak asla mümkün değildir. Fakat Batılı öğrenci, Kur'an'ın içindeki insan Muhammed'in elini tanıyarak etkileyici bir şahsiyetin adım adım gelişimini ve onun ilk öğretisinin yeni bir din halinde yayılmasının aşamalarını yansıtmaları bakımından Kur'an'ın oldukça faydalı olduğunu görecektir. Okuyucu Kur'an'ın ilk bölümlerinde Muhammed'in fikirlerini ifade edeceği araçlarla mücadele halinde olduğu hissine kapılır. Tecrübeli bir hatip değildir ve kendisini bildirmeye zorunlu olduğunu hissettiği yeni mesaj için kendi aracını yaratması gerekmiştir. Sözcükler üzerine mahareti alıştırmalar sayesinde kazanmıştır fakat sona doğru Kur'an teolojik ve felsefi kavramlarını sembolik eylem ve betimleme çerçevesinde anlatmıştır. Biçim hususu da en az bunun kadar zor bir konudur. Şairlerin Yüksek Arapçası, zaten nice güzel söz söyleme sanatı için benimsenmiş olan oturmuş bir dilsel mekanizmayı sağlamıştı; fakat

16 Gibb, *Arabic Literature*, s. 31.

17 Peygamberlik öncesine ilişkin bilgi olmadığına dair benzer bir düşünce ve eleştirisi için bkz. Meryem Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, Çev. Faruk Yılmaz, Ahmet Deniz, Ankara, Berika Yayınevi, 2011, s. 33-34.

18 Gibb, *Arabic Literature*, s. 33..

19 Oryantalist algı için Bkz. Adnan Muhammed Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Tezmer, 2013, s. 78-79; Selahattin Sönmezsoy, *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1998, s. 25-67.

belâgat biçiminde, şairlerin veciz söz söyleme arayışı yerini daha serbest ve daha içten bir söyleyişe, tabiri tabir ile dengeleme ve yapıda, yarım kafiyede ve son uyakta paralellik aracılığıyla vurgu verme alışkanlığına bırakmıştır. Bununla birlikte, kâhinlerin etkisiyle, birkaç ünsüzle kafiyeli yemini (genellikle semâvi olgulara ilişkin) kapsayan kehânetvârî biçimde varlığını sürdürdü. Ardından, sıklıkla ünsüz olan iki ya da üç kısa kafiyeli ifade şekli takip etti. Görünüşe göre bu kâhinvârî üslup Arap panayırılarında dînî duyguları coşturan vaizler tarafından benimsenmişti. Tabiri câizse dînî söylemin geleneksel ifade üslubu haline gelmiş bu tarzı Muhammed'in de başlangıçta benimsemekten başka çaresi yoktu. Görüldüğü üzere Gibb'in bu tespitleri ve görüşleri oryantalist yaklaşımın İslâm'ı ve Peygamberini ele alan tipik bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰

Gibb, Arapçanın yayılma çağında yukarıda Kur'ân'a ilişkin tespit ve düşüncelerini zikrederken bundan sonraki dönemleri altın, gümüş ve Memlükler çağı olarak isimlendirmektedir. Gibb bu dönemleri irdelerken Arap edebiyatının serüvenini ele almaktadır. Gibb'e göre diğer edebiyatlarda olduğu gibi, Arapça da dilin nükte, zerafet ve söz sanatlarının dehasından etkilenmiştir. Bununla birlikte, Arapça birçok faktörden etkilenerek edebiyatını inşâ etmiştir. Bu faktörlerden en önemlilerinden biri de çevrenin tektipliğidir. Arapça, altın çağına etki eden faktörlerle birlikte düşünüldüğünde ise çevre faktörüyle beraber ticarî faaliyetlerin Arapça üzerindeki etkisini de göz ardı etmek olanaksız hale gelmektedir. Çünkü Yemen'deki eski kültür ve Irak, Suriye bölgelerindeki yerleşim birimleri arasındaki ticarî etkileşim Orta Arabistan'ı etkilemiştir. Dolayısıyla bu da doğrudan Arapçanın gelişim seyrinde etkili olmuştur.²¹

Arap dilini, semitik diller içindeki konumundan başlayıp edebiyatındaki estetik unsurlara varana dek inceden inceye mülâhaza eden Gibb, Arapçanın Arapların zihinlerinde meydana getirdiği etkiyi vurgulamaya çalışmaktadır. Yukarıdaki zikredilenlere ilâve olarak o, Arapçanın ortaya çıktığı zaman ve mekândaki sanatsal faaliyetlerin zayıflığına bağlı olarak, herhangi bir türden sanata ihtiyaç bırakmayacak bir biçimde dilin sanatsal etkiye sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır.²² Öte yandan Gibb, söz sanatının, Araplar arasında olduğu gibi, bizim aramızda da basit ve gizemli ("ilkel" bile denilebilir) karakterini hâlâ muhafaza ettiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle hem bireyin hem de kitlenin tasavvurunu, bir sentez oluşturma imkânını bile zora sokabilecek çok daha yoğun bir güçle cezbedebileceğine de dikkat çekerek Arap-

20 Gibb, *Arabic Literature*, s. 34; Bkz. Gibb, *Arap Edebiyatı*, Çevirenin notu, s. 46-47.

21 Gibb, *Arabic Literature*, s. 3-4.

22 Gibb, *Arabic Literature*, s. 5.

çanın sanatsal gücüne ısrarla atıfta bulunur.²³ Görüldüğü üzere, Gibb Arapçanın Araplar üzerinde neredeyse bir büyü etkisi yaptığına inanmaktadır. Peki, Gibb Arapçanın sanatsal gücü üzerinde neden bu kadar durmaktadır? Gibb'in bu konu üzerinde özellikle durmasının nedeni onun satır aralarında kendini göstermektedir. Kanaatimizce Kur'ân'ın dilinin Arapça olması, Gibb'i özellikle bu konu üzerinde durmaya sevk etmiş görünmektedir. Öte yandan, Gibb'in, Kur'ân'ın dilinin Arapça oluşuyla, Arapların İslâm'ı benimsemeleri arasında bir bağlantı aradığı anlaşılmaktadır.²⁴

Gibb'in Kur'ân'a yaklaşımı, onun Kur'ân tanımında çok bariz bir biçimde görülmektedir. Bu tanıma göre, "Kur'ân Muhammed ve taraftarlarının doğrudan vahiy saydıkları biçimsel söz ve ifadelerin vesikasıdır."²⁵ Gibb'in Kur'ân hakkındaki benzer bir tanımı ise şu şekildedir: "Kur'ân Muhammed'in sezgisel tecrübelerine ilişkin bir vesikadır."²⁶

Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere Gibb, Kur'ân'ın vahiy olduğunu değil, vahiy sayıldığını ifade etmektedir. Gibb'in aynı iddiasını farklı bir ifadeyle ve daha kapsamlı bir biçimde şu şekilde verdiği görülmektedir:

"...Kur'ân, İncil gibi, büyük oranda farklı tarihlerde ve farklı eller tarafından yazılmış bir kitap değildir. O, esas itibarıyla, dinî ve ahlakî öğretilerden oluşan kısa pasajlar, muhaliflerine karşı yöneltilen iddialar, güncel olaylar üzerine yapılan yorumlar ve toplumsal ve yasal meselelere dair bazı hükümler içeren, Muhammed'in son yirmi küsur yıl zarfında vazettiği söylevleri içeren bir mushaftır. Muhammed'in bizatihi kendisi, bütün bu sözlerin vahyedildiğine inanmıştır. Zira onları kendi yanından uydurmadığını söylemiştir. Onun için ve hem onun çağında hem de sonraki çağlarda yaşayan bütün Müslümanlar için, bu sözler, Cebrâil aracılığıyla ona bildirilen Allah kelâmıdır..."²⁷

Bu pasajda Gibb'in Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in vazettiği söylevler olduğunu ifade etmesi özellikle dikkat çekicidir. Aslında Gibb'in yukarıda da Kur'an'a ilişkin tespit ve düşüncelerindeki tutarlılığını gösteren bu ibare, aynı zamanda genel oryantalist algıya olan yakınlığını da göstermektedir.²⁸

Gibb'in Kur'ân'a yaklaşımı bu temelden hareketle birtakım objektif tespitleri de bünyesinde barındırmaktadır. Buna göre Gibb, Kur'ân'ın en temel vurgusunun Allah'ın varlığı ve birliği konusunda olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber o, Hz. Peygamberin sezgisel tecrübelerinin Grek düşünceyle sınırlanmadığını, bu nedenle de Hz. Peygamberin doğal hukuku dikkate

23 Gibb, *Arabic Literature*, s. 5.

24 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, Ed. Stanford J. Shaw, William R. Polk, Lahore, Islamic Book Service, 1987, s. 189-190.

25 Gibb, *Muhammedanism an Historical Survey*, Newyork, The New American Library, 1958, s. 36; Gibb, *Islam a Historical Survey*, Newyork, Oxford Universty Press, 1949, s. 24.

26 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 196.

27 Gibb, *Modern Trends in Islam*, s. 3.

28 Meryem Cemile, *İslam ve Oryantalizm*, s. 35.

almadığını ve kendi kişiliğinde bütün hâkimiyeti Allah'a hasrettiğini ifade etmektedir. Gibb, Hz. Peygamberin, Allah'ın ilahlık hususunda sınırsız yetkisine, tek oluşuna ve hiçbir ortağı olmadığına yaptığı vurgunun öneminden söz ederken, Kur'ân'ın da "Şirk"i tamamen reddettiğini sözlerine eklemektedir.²⁹ Gibb'in bu tespitleri yaparken Hz. Peygamber'in bu konularda birtakım düşüncelerden etkilenmediği halde, neden genel anlamda çevresinin etkisiyle öğretilerini ortaya koyduğunu açıklamaması objektifliğine gölge düşürecek bir tavır sergilediğini de düşündürmektedir.

Gibb, Kur'ân'ın en önemli vurgusundan söz etmesinin ardından bu vurgudaki neden üzerinde durmaktadır. Ona göre, Kur'ân'ın şirk kavramı üzerinde durmasının en önemli nedenlerinden biri, bireysel kontrolü sağlayan bir davranış konsepti oluşturmaktır. Böylelikle Kur'ân, bireysel kontrolü sağlayarak öğretileriyle uyumlu bir toplum meydana getirmeyi hedeflemektedir. Gibb, şirk kavramından hareketle Kur'ân'ın ortaya koyduğu İslâm dinini animistik olarak nitelendirmektedir. O, animistik dinin kalbinin merkezinde yatan tehlikenin de dinî korku olduğunu ifadelerine eklemektedir. Dolayısıyla Gibb, kabaca animistik inanç diye nitelendirdiği İslâm'ın en temel unsurları olarak Tanrı'nın mükemmelliğini ve bireyin Tanrı ile ilişkisini zikretmektedir.³⁰

Gibb'in Kur'ân hakkındaki değerlendirmeleri takvâ, salat, bereket, birr vb. kavramları ele alıp incelemeleriyle devam etmektedir. Örneğin Gibb, takva kavramı üzerinde dururken قَاتِ fiili ve وقْتِ kelimesinin anlamları üzerinde durmaktadır. Gibb'e göre, takvâ kelimesi aslı itibarıyla birinin iyiliğini düşünerek onu ilâhî öfkeden sakındırmak ve korumak anlamlarına gelmektedir. قَاتِ fiilinin ise Kur'ân'da aynı anlamda kullanıldığına dikkat çeken Gibb, وقْتِ kelimesinin Kur'ân'da müstakil bir kavram haline nasıl dönüştüğünün ise hâlâ bilinmediğini söylemektedir. Dolayısıyla da Gibb, takvâ kelimesinin aynı şekilde ilahi bir makamdan korkmak, sakınmak anlamlarında Kur'ân'dan önce de kullanılmış olduğu kanaatinden bahsetmektedir. O bu kanaatini, takvâ kelimesinin ilk kullanıldığı surenin Alak Suresi olmasını söyleyerek delillendirmektedir.³¹ Gibb'in takva kelimesine ilişkin yorumları dikkate alındığında, onun Kur'ân'dan değil de Kur'an öncesi vesikalardan buna delil getirmesi gerektiği âşikârdır. Oysa, bu ifadelerinin yorum olmaksızın öteye geçmediği görülmektedir.

Öte yandan, Gibb, Kur'ân'ın îcaza ve şiirsel uslûbuna net bir biçimde vurgu yapmaktadır. Çünkü bu şiirsel uslûbu sayesinde Kur'ân bireylerin zihinlerinde tam bir yankı bulmaktadır. Böylece Kur'ân, bireylerin iç dünyasında büyük bir etkiye neden olarak kişiyi maddî dünyadan sıyrarak, ona

29 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 190.

30 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 190.

31 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 190.

bir aydınlatma hissi vermektedir. Bu durumu güçlendiren bir başka şey de Kur'ân'ın mûsikî icrâ eder bir biçimde okunmasıdır. Gibb, bu değerlendirmelerinin ardından Kur'ân'ın sanatsal ve linguistik gücüne vurgu yapmaya ihtiyaç olmadığını beyan etmektedir. Gibb'in takvâ kavramı ve Kur'ân'ın icâzı konularına yaklaşımından hareketle, İslâm algısını net olarak anlamak mümkün hale gelmektedir. Gibb'e göre, Hz. Peygamberin Kur'ân'ı sezgisel tecrübeleriyle ortaya koymuş olduğu ve Arap toplumunda zaten var olan dîni unsurları dilin sanatsal gücünü kullanıp yeniden yorumlayarak kişileri ahiret günü ve cehennem ateşiyle korkutmak suretiyle, daha sonraki kuşakları da elde tutmak adına İslam dinini bir temele oturtmuş olduğu anlaşılmaktadır.³²

Gibb, Kur'ân'ın kullanmış olduğu kavramlardan ve dilden hareket ederek İslâm'ın eski Arap geleneklerinin farklı bir yorumu olduğunu, Hanif dini diye bilinen dinin uzantılarını taşıdığını, "Ahiret Günü" gibi kavramların ise İslâm'a eski Yahudi ve Hristiyan geleneğinin bir mirası olduğunu da belirterek İslam algısını tam manasıyla ortaya koymuş olmaktadır.³³ Aslında Gibb'in ciddi bir biçimde temellendirmesi gereken bu hususların satırlar arasında kaybolup gittiği görülmektedir. Bu nedenle, Gibb'in İslâm algısı, şirk ve tevhid gibi bazı kavramları açıklarken görüleceği üzere³⁴, isabetli durum tespitleriyle birlikte birçoğu da kaynağını göstermeden zikrettiği düşünceler-in-den oluşan oryantalist bir yaklaşım hissi uyandırmaktan öteye geçememektedir.

Sonuç

Çalışmamızda İngiliz oryantalistlerden olan Gibb'in hayatını ve eserlerini genel hatlarıyla ortaya koyduk. Böylelikle onun İslâm algısını ortaya koymazdan evvel Gibb'in bir oryantalist olarak yerini belirledik. Buna göre, Gibb, Mısır İskenderiye'de doğmuştur. İsviçre'de eğitimini tamamlamış ve I. Dünya Savaşı'na katılmış, Edinburg Üniversitesi'nde Sami dilleri konusunda uzmanlaşmıştır. Londra Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamış ve Amerika'da Harvard ve Oxford üniversitelerinde Arapça profesörlüğü yapmıştır. Gibb hayatı boyunca çok sayıda ilmî faaliyet içinde bulunmuş ve *Arabic Literature an Introduction, Modern Trends in Islam, Muhammedanism* gibi Batı'da kaynak değeri taşıyan eserler vermiştir.

Gibb'in Arap dilindeki uzmanlığı onun nihaî anlamda İslam algısını oluşturmada etkili olmuştur. Bu durumdan hareketle öncelikle Gibb'in Arap dili hakkındaki tespit ve değerlendirmelerini dikkate almak gerekmektedir. Çünkü Gibb, Arapçanın semitik diller arasındaki yerini belirleyerek onun sa-

32 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 190.

33 Gibb, *Islam a Historical Survey*, s. 26.

34 Gibb, *Studies on the Civilization of Islam*, s. 189vd.

natsal etkisi üzerinde önemle durmaktadır. Açıkça görülmektedir ki, Gibb'in nazarında Arapça müstakil bir sanattır. Öte yandan, Gibb'in Kur'ân tanımına ve Kur'ân'da geçen bazı kavramlara yaklaşımı Arapçanın bu sanatsal değeriyle ilişkilidir. Bununla beraber onun Kur'ân'ın vahiy olmadığına ilişkin düşüncesi, İslam algısını inşa etmesinde etkili olmuş görünmektedir. Özellikle de Gibb'in Kur'ân'ın geçmiş animistik Arap geleneğinin öğelerinin yeniden yorumundan oluştuğunu söyleyerek ahiret inancı gibi konularda Yahudi ve Hristiyan mirasından Kur'ân'ın etkilendiğini delil göstermesi onun İslam algısının gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır.

Sonuç itibariyle, Gibb'e göre, İslâm Hz. Peygamber'in sezgisel tecrübelerinden ibaret olan Kur'ân'a dayanmaktadır. Kur'ân da kullandığı dil ve üslupla Müslümanların bireysel ve toplumsal anlamda davranış biçimlerini kontrol altında tutarak Müslüman nesillerin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Nihâi olarak vardığımız yargı ise Gibb'in oryantalizm penceresinden İslâm manzarasına bakarak önündeki tabloya kendi kişisel algısının resmini çizmiş olduğudur.

Kaynakça

- Bedevî, Abdurrahman: *Mevsûatu'l-musteşrikîn*, Beyrut, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1993.
- Cemile, Meryem: *İslam ve Oryantalizm*, Çev. Faruk Yılmaz, Ahmet Deniz, Ankara, Berika Yayınevi, 2011.
- el-Akiki, Necîb: *el-Musteşrikûn*, Kahire, Dâru'l-meârif bi Mısır, 1964.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık: *Tahte Râyeti'l-Kur'ân: el-Ma'reke beyne'l-Kadîm ve'l-Cedid*, Beyrut, Mektebetu'l-'Asriyye, 2002.
- Gibb, H.A.R.: *Arabic Literature An Introduction*, Oxford University Press, Second Edition, London, 1963.
- _____, *Arap Edebiyatı*, çev. Onur Özatağ, Ankara, Doğubatu yay., 2017.
- _____, *Muhammedanism an Historical Survey*, New York, The New American Library, 1958.
- _____, *Studies on the Civilization of Islam*, Ed. Stanford J. Shaw, William R. Polk, Lahore, İslamic Book Service, 1987.
- _____, *Islam a Historical Survey*, New York, Oxford University Press, 1949.
- _____, *Modern Trends in Islam*, Chicago, The University of Chicago Press, 1947.
- Husâmuddîn, Kerîm Zekî: *el-'Arabiyye Tatavvur ve Târîh*, Mısır, y.y., 1422/2001.
- Hüseyin, Tâhâ: *fi's-Şi'ri'l-Câhilî*, Takdîm: Abdulmun'im Tuleyme, Kâhire, y.y., 2007.
- Jacob M. Landou: "Gibb, Sir Hamilton Alexander", *DİA*, c. XIV, s. 66-67.
- Makdisi, George: "Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb", *Biographical Notice*, Leiden, Harvard University Press, 1965.
- Sönmezsoy, Selahattin: *Kur'an ve Oryantalistler*, Ankara, Fecr Yayınevi, 1998.
- Vezzan, Adnan Muhammed: *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Tezmer, 2013.